

7. Шабат С. Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Світлана Тарасівна Шабат; Прикарпатський держ. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
8. Шевякова В. Е. Актуальное членение вопросительных предложений / Валентина Ефимовна Шевякова // Вопросы языкознания. – 1974. – № 5. – С. 107 – 117.
9. Шульжук Н. В. Структура складного речення у діалогічному мовленні : дис...канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Василівна Шульжук. – К., 1999. – 192 с.
10. Щерба Л. В. Современный русский литературный язык / Лев Владимирович Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – С. 10–160.

Article deals with tendencies of theme-rhema relations and means of their expression of simple questions in the frames of dialogic unities such as question-answer based of fiction literature. Research presents confusion about influence of dialogic language on specificity of actual parting in structure of simple questions.

Key words: actual parting, theme, rheme, expression, simple sentence, dialogic language, remark-incentive, remark-reaction (answer).

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ У ЗВ'ЯЗКУ З ДЕМОКРАТИЗАЦІЙНИМИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ

О. М. Антончук

ВИХІДНІ ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ПОЗИЦІЇ У ЗАСТОСУВАННІ МЕТОДУ ВПРАВ НА УРОКАХ ВИВЧЕННЯ ОРФОГРАФІЇ

Стаття містить аналіз вихідних лінгводидактичних позицій у застосуванні методу вправ на уроках вивчення орфографії, критеріїв добору вправ відповідно до складності тієї чи тієї теми, етапу формування орфографічної навички.

Ключові слова: вправа, метод вправ, завдання, орфографічне правило.

Рівень інтелектуального розвитку суспільства значною мірою залежить від якості функціонування державної мови. Освітня галузь ідентифікує себе передусім мовною компетентністю, її якістю і мобільністю. Конкурентноздатність особистості передбачає вільне володіння навичками грамотного письма.

Завдання школи полягає в оптимізації процесу навчання, тобто у сприянні одержати найкращий результат за мінімальних затрат часу і зусиль вчителя та учня [18, с. 22]. Це неможливо без раціонального добору методів і прийомів навчання. У процесі засвоєння орфографії ставимо за мету навчити правильно писати як під час самостійного викладу думок, так і в процесі запису прослуханого чи прочитаного тексту.

Орфографія як одна зі складових курсу української мови вивчається у 1-7 класах, але в підручнику не виділяється окремим розділом. Її теоретичні положення засвоюються разом із фонетичними, словотвірними і граматичними особливостями української мови. Оптимальний зміст уроку забезпечується доцільним добром вправ.

Метою статті є аналіз вихідних лінгводидактичних позицій у застосуванні методу вправ на уроках вивчення орфографії в основній школі.

Визначимо зміст поняття “вправа”. “Вправа, - на думку О.А.Барінової, - це вид роботи, спрямований на застосування в мовній практиці отриманих учнями знань із розділів мовознавства” [1, с. 19]. О.В.Текучов вправою називає “виконання школярами навчальних завдань визначеного типу для закріплення знань теоретичного курсу граматики й оволодіння мовленнєвими навичками, навичками виразного читання, правопису і т. ін.” [14, с. 91]. У “Методиці навчання української мови в середніх освітніх закладах” за редакцією М.І.Пентилюк читаємо: “Вправи – це послідовні дії та операції, що виконуються багаторазово для набуття необхідних практичних умінь та навичок” [12, с. 118].

За “Словником української мови” – це “1) розвиток певних якостей, навичок постійною, систематичною роботою; 2) спеціальне завдання, що виконується для набуття певних навичок або закріплення наявних знань” [13, с. 348]; за “Українським педагогічним словником” – “повторне виконання дії з метою її засвоєння” [4, с. 59].

У науковій літературі як “метод” розглядаються різні категорії: спосіб діяльності, спрямованої на досягнення певної мети; спосіб взаємопов’язаної діяльності вчителя й учнів, спрямованої на досягнення цілей і реалізацію змісту навчання; засіб формування у школярів умінь активно оволодівати знаннями, а також умінь та навичками самостійної роботи; спосіб організації діяльності учнів з навчальним матеріалом; теорія, знання (теоретичне узагальнення), закономірність; операція, або дія; припис, алгоритм [6, с. 11].

Проблема методів і прийомів навчання завжди були і є в центрі уваги дидактів та методистів. І.Я.Лернер, беручи за основу особливості й рівень пізнавальної діяльності учнів, виділяє такі методи: пояснювально-ілюстративний, або інформаційно-рецептивний, репродуктивний, проблемний виклад, частково-пошуковий, або евристичний, дослідницький. Навички і вміння формуються через застосування репродуктивного методу, основною ознакою якого є відтворення і повторення видів діяльності за завданням учителя. Зовнішньою стороною цього методу є система вправ, тренувань, програмовані матеріали. Дослідницький метод передбачає формування умінь учня набувати знання самостійно, досліджувати предмет або явище, робити висновки, а набуті знання застосовувати на практиці [8, с. 180].

За джерелами знань визначають методи навчання мови С.Х.Чавдаров, О.В.Текучов, Л.П.Федоренко, Є.М.Дмитровський. Л.П.Федоренко до джерел знань відносить теоретичний матеріал підручника, дидактичний мовний матеріал, живе мовлення і визначає три основні групи методів навчання: методи теоретичного вивчення мови; методи теоретико-практичного вивчення мови і мовлення; методи практичні. До теоретико-практичних методів належать спостереження, розбір, диктанти, реконструювання, конструювання. Основним методом навчання правопису дослідниця вважає навчальний диктант, тобто запис під диктовку, що супроводжується орфографічним розбором [17, с. 69]. Є.М.Дмитровський вказує на те, що метод вправ супроводжує всі інші методи навчання орфографії, забезпечує вироблення і закріплення в учнів правописних навичок і надає навчанням практичної цілеспрямованості [5, с. 184].

В основу класифікації методів навчання українськими лінгводидактами покладено спосіб взаємодії вчителя та учнів на уроці, згідно з яким серед інших виділено і метод вправ. Сучасні лінгводидакти (О.М.Біляєв, В.Я.Мельничайко, М.І.Пентиліук, С.О.Караман) визначають серед способів взаємодії вчителя і учнів на уроці мови такий, коли школярі, виконуючи практичні завдання і вправи, засвоюють потрібні знання, які уточнює і узагальнює вчитель [9, с. 43]. “Словник-довідник” за редакцією Н.М.Захлопаной метод вправ трактує як “метод навчання, дидактична суть якого полягає в тому, що вчитель за допомогою спеціальних завдань, які виконують учні, спрямовує їх на вироблення мовних умінь і навичок” [7, с. 130].

Спробу класифікувати методи навчання з позицій концепції М.М.Скаткіна і І.Я.Лернера зробив М.Б.Успенський. Він ураховує при цьому не лише способи і характер навчальної діяльності учнів, але й відповідність способів навчання змісту та загальній меті навчання. Залежно від конкретних цілей і загальної мети навчання всі методи він ділить на три групи: методи одержання теоретичних знань з мови; методи формування мовленнєвих умінь і навичок; контрольні-перевірні методи. Серед другої групи дослідник називає імітаційний, або наслідувальний, оперативний і комунікативний. Кожному методу відповідають прийоми навчання. М.Б.Успенський ділить їх на дві групи: дидактико-методичні і предметні. Прийоми першої групи – це методичні різновиди дій учителя й учнів, що ведуть до засвоєння нового матеріалу. До них належать прийоми пояснення, включаючи зіставлення, аналіз, узагальнення, систематизацію знань. До предметних прийомів належать ті, що конкретно пов’язані з певною темою і визначаються нею. Кожен із них має реальний вияв у вправах, що використовуються для закріплення знань та формування умінь. В основі імітації лежить механізм повторення. Однак такий спосіб навчання часто малоєфективний, оскільки учні не усвідомлюють суті явища, що підлягає засвоєнню. Прийомами репродуктивного методу є вправи на списування, списування з проговорюванням, виконання вправ за зразком, заучування напам’ять і відтворення запам’ятованого (письмо з пам’яті або читання напам’ять), а також зорові, зоро-слухові і слухові диктанти. Оперативний метод використовується для засвоєння теоретичного матеріалу з мови, а також для формування орфографічних та граматичних умінь і навичок. Він виявляється у вправах аналітичного та конструктивного плану, що відповідно спрямовують дії учнів. Прикладом таких вправ є списування зі вставленням літер, дописуванням або зміною закінчень. Комунікативний метод реалізується у вправах, в основі яких лежить мотив, тобто бажання висловити думку, щоб повідомити, запитати, переконати, спонукати до дії [15, с. 11-15].

Метод вправ відповідає основним формам роботи школи (урок, семінарські, факультативні заняття), забезпечує не тільки форми діяльності вчителя й учнів у роботі над мовним матеріалом, але й зв’язок з логічною структурою предмета, можливість використання різних рівнів пізнавальної діяльності школярів, дає широкий вихід на прийоми навчання [9, с. 43-44].

Важливе місце в підвищенні ефективності методу вправ займає знання його функцій. Оскільки вправи – один із методів навчання, то ним притаманні освітня, розвивальна, виховна, мотиваційна функції. Вправи забезпечують самостійне і глибоке засвоєння матеріалу, виховують інтерес до предмета, розвивають пізнавальні здібності учнів, сприяють використанню знань на практиці. За допомогою методу вправ можна залучати школярів до самостійного спостереження над мовними явищами, до знаходження загальних і відмінних ознак, до пошуку головного. Однією з основних вимог ефективності використання вправ на уроках мови є врахування залежності цього методу від змісту виучуваного матеріалу.

Метод вправ виконує такі функції, як актуалізація практичного досвіду, засвоєння учнями вмінь і навичок, формування в них пізнавальної активності і самостійності, вміння творчо розв’язувати будь-які завдання і застосовувати набуті знання і навички в нових ситуаціях [6, с. 11]. У процесі навчання йому відповідає певний вид пізнавальної діяльності: репродуктивний, репродуктивно-варіативний, частково-пошуковий і дослідницький, який реалізується за допомогою того чи того способу її організації – фронтального, фронтально-колективного, фронтально-індивідуального, індивідуального і групового.

Навички і вміння формуються через застосування репродуктивного методу, основною ознакою якого є відтворення і повторення способів діяльності за завданням учителя. Зовнішньою стороною репродуктивного методу є система вправ, тренувань, програмовані матеріали. Оволодіння системою навичок і вмінь складає основу методу вправ.

Як метод навчання вправи якоюсь мірою дотичні до експерименту. К.Д.Ушинський вказував на те, що вправи проводяться у спеціально створених і змінюваних волею вчителя-експериментатора умовах. Вони проводяться на дібраних текстах, в яких представлено всі необхідні відповідно до мети уроку факти мови; представлені в тексті мовні явища, можна змінити, щоб полегшити засвоєння їх учнями. Системність вправ – це перша і головна основа їх успіху, нестача цієї системності – головна причина, чому чисельні і тривалі вправи з орфографії дають досить невисокі результати [16, с. 176].

Серед методів закріплення І.Р.Палей виділяє вправи. На думку дослідника, найчастіше вони виконуються за книгою і одночасно є практичними завданнями. Найрізноманітніші роботи, які відрізняються одна від одної за своїм характером, можна охопити загальною назвою “вправа”. Це і граматичний розбір, і вирішення граматичних завдань, і списування, і відповіді на питання за прочитаним, і запис під диктування тексту, і робота над помилками [250, с. 269].

Визначення теоретичних основ методу вправ дало можливість виділити їх види, найбільш характерні для уроків навчання орфографії. Більшість науковців (Л.П.Федоренко, М.М.Разумовська, М.Т.Баранов, Г.М.Іваницька та ін.) виділяють дві основні групи орфографічних вправ: списування і диктанти. Є.М.Дмитровський, Г.Р.Передрій, І.С.Олійник, О.С.Скорик доповнюють їх такими видами, як: орфографічний розбір, вправи з орфографічним словником, довільне письмо (добирання слів з орфограмами), вправи з розвитку мовлення (переклади, перекази, твори), які включають і орфографічні завдання [5, с. 184; 9, с. 177; 10, с. 288].

Термін “вправа” слід відрізнити від поняття “завдання”. За “Словником української мови” – це “1) наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи; мета, до якої прагнуть, те, що хочуть здійснити” [13, с. 40]. На

думку О.М.Біляєва, “на відміну від вправ мовні завдання однократні, хоч їх часом доводиться виконувати повторно. Здебільшого завдання стосуються робіт з розвитку зв’язного мовлення: визначити тему й основну думку висловлювання, скласти план тексту, написати твір певного типу чи жанру мовлення та ін.” [2, с. 2]. Наприклад, у навчальному посібнику за редакцією М.І.Пентилок - “це складова частина у засвоєнні й удосконаленні знань, у виробленні умінь і навичок; вправи і завдання є своєрідним видом пізнавальної діяльності, що не збігається з ніяким іншим” [11, с. 121].

Під час застосування вправ змістовий компонент є відправним пунктом для застосування операційних дій, що є основними в процесі формування в учнів умінь і навичок .

Кожна вправа, незалежно від її характеру, має три- або чотирифазову структуру: 1) завдання; 2) зразок виконання; 3) реалізація завдання; 4) контроль із боку вчителя, взаємоконтроль або самоконтроль учнів. Перша фаза дуже важлива, бо вона має містити мотив до виконання певної дії. Учні треба пояснити, що він має зробити і як: усно чи письмово, в зошиті або на дошці, індивідуально, у парі, групі чи команді. Друга фаза вправ факультативна: вона може бути за умови, якщо у зразку виконання є потреба, а може бути і відсутньою. Третя фаза є власне вправою.

Вибір орфографічної вправи визначається кількома критеріями: 1) специфікою та ступенем складності навчальної інформації; 2) навчально-виховними цілями уроку; 3) індивідуальними особливостями учнів, їхніми запитами, інтересами; 4) віковими особливостями учнів; 5) особливостями мовного середовища, оточення, в якому живуть і навчаються школярі. Вправи можуть бути у вигляді тестів, алгоритмів, виконуватися на комп’ютері, у зошитах з текстовою основою.

Які умови забезпечують успішний результат виконання вправ? По-перше, характер і матеріал завдань мають бути такими, які б вимагали застосування правил. По-друге, у вправах повинні удосконалюватися і закріплюватися прийоми чи способи розумової роботи із застосуванням правил у писемній практиці. Завдяки цьому забезпечуватиметься перехід до автоматизованого письма.

Орфографічні вправи проводяться тоді, коли учні теоретично підготовлені до їх виконання; кількість вправ залежить від особливостей вивчаного матеріалу, від видів самих вправ і від часу, який учитель має у своєму розпорядженні. В усіх випадках треба виконати стільки вправ, щоб учні набули відповідних умінь і навичок та вільно володіли ними у своєму мовленні.

Отже, важливо, щоб кожна вправа раціонально поєднувалась з іншими вправами, не порушувала структури уроку, відповідала етапам формування у школярів орфографічних умінь і навичок. Метод вправ залишається пріоритетним на уроках вивчення орфографії у 6-7 класах, оскільки дозволяє учителеві активізувати процес засвоєння писемного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барінова Е.А., Боженкова Л.Ф., Лебедев В.И. Методика русского языка. – М: Просвещение, 1974. – 368 с.
2. Біляєв О.М. Вправи в навчання мови // Українська мова і література в школі. – 2004. - № 6. – С. 2-5.
3. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Гончаренко С. Укр. пед. словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Дмитровський Є.М. Методика викл. укр. мови в сер. школі. Посібник для вчителів-словесників серед. школи. – К.: Рад. школа, 1965. – 286 с.
6. Донченко Т.М. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної (укр. мови): Автореф. дисертації... докт. пед. наук: 13.00.02. – К, 2001. – 32 с.
7. Захлопана Н.М. Словник-довідник з методики укр. мови / Н.М. Захлопана, І.М. Кочан; Львівс. нац. ун.-т ім. Івана Франка. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 250 с.
8. Лернер И.Я. Дид. основы методов обучения. – М.: Педагогика. – 1981. – 185 с.
9. Методика вивчення української мови в школі / О.М.Біляєв, В.Я.Мельничайко, М.І.Пентилок та ін.: Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1987. - 312 с.
10. Методика викладання української мови в середній школі: Навчальний посібник / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик; За ред. І. С. Олійника. – 2-е вид., переробл. і доп. – К.: Вища школа, 1989. – 439 с.
11. Методика навч. рідної мови в середніх навч. закладах / За редакцією М.І. Пентилок: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
12. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М.І. Пентилок. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.
13. Словник укр. мови в 11 т. Т. 9. – К.: Наук. думка, 1978. – 916 с.
14. Текучев А.В. Основы методики рус. языка в 4-8 кл. – М.: Просвещение, 1978. – 381 с.
15. Успенский М.Б. Совершенствование методов и приемов обучения русскому языку в национальной школе. – М, 1979. – 128 с.
16. Ушинський К.Д. Вибрані пед. твори: В 2-х т. Т. 2. – К.: Рад. школа, 1983. – 489 с.
17. Федоренко Л.П. Принципы и методы обучения русскому языку. – М.: Просвещение, 1964; 2-е изд., 1973. – 255 с.
18. Шкурятяна Н.Г. Методика вивчення орфографії: Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1985. – 133 с.

Multiplied repetitions during the process of fulfilling the exercises are directed on perfection of the pupils self-work. The most important condition of spelling skills formation is the step-to-step procedure. Every kind of the lesson requires the definite structure of didactic stock.

Key words: orphography, method of exercising, signs of orphography, exercise.

Л. М. Златів

ЗАСВОЄННЯ ОСНОВНИХ СПОСОБІВ КОМПРЕСІЇ ІНФОРМАЦІЇ В ТЕКСТІ МАЙБУТНІМИ РЕДАКТОРАМИ ОСВІТНІХ ВИДАНЬ

У статті обґрунтовано систему вправ і завдань, спрямованих на засвоєння студентами-філологами способів компресії інформації в тексті та вироблення навичок згортання тексту до інформаційного мінімуму.

Ключові слова: інформаційна компресія, семіотичні, комунікативні способи компресії, аналітичні, репродуктивні, трансформативні вправи.